Α. Ν. ΖΟΥΜΠΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΑΤΡΩΝ

ΑΝΑΛΕΚΤΑ

1. Νοητικὴ Ἐποπτεία

Ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ θὰ διαλάβωμεν διὰ βραχέων τὸ τεράστιον πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θείου, ὅπως προβάλλεται ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος κυρίως διὰ τῶν τελευταίων αὐτοῦ ἐκπροσώπων Φίλωνος Ἰουδαίου καὶ Πλωτίνου· ἡ ἔννοια τῆς ἁπλώσεως, ἢ τῆς ἐκστάσεως θὰ λύσῃ τὰ γνωσιολογικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θέματα διά τινος νοητικῆς ἐποπτείας (Intellektuelle Anschauung), ἥτις εἰς τοὺς μυστικοπαθεῖς τοῦ Μεσαίωνος θὰ εὕρῃ τὴν πραγματικὴν αὐτῆς ἔκφρασιν· ἡ νοητικὴ ἐποπτεία θὰ σμικρύνῃ τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου καὶ θὰ ταυτίσῃ τοῦτο πρὸς τὸ Ἕν[1]. Διὰ νὰ γνωρίσῃ τις ἓν ἀντικείμενον, θὰ πρέπῃ τοῦτο νὰ παραχθῇ ἐξ ἄλλων συναφῶν ἐννοιῶν, αἵτινες καὶ εὑρίσκονται ὕπερθεν αὐτοῦ, διότι ἡμεῖς ἐννοοῦμεν ἐκεῖνο, ὅταν τοῦτο ἐξηγῆται ἔκ τινος ἄλλου. Ἐὰν λοιπὸν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποπειραθῇ τις νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θείου, τότε θὰ πρέπῃ νὰ ὑπάρξῃ ἔννοια, ἥτις θὰ ἦτο ὕπερθεν τοῦ ἀποδεικτέου καὶ ἑπομένως ἀνωτέρα καὶ προτέρα αὐτοῦ, ὅπερ βεβαίως ἄτοπον· ἀλλὰ ἡ τοιαύτη «κρίσις» αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη θὰ ἦτο ὑλικὴ καὶ ἄλογος· ὁ δὲ νοῦς αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν θεωρούμενος θὰ ἦτο ἰδεατός καὶ ἀσύνετος· οὗτος ἀρνεῖται τὴν φύσιν καὶ ἑαυτὴν ποιεῖ Θεόν (πρβ. A. Schwegler, Geschichte d. Philosophie, Stuttgart, ἔκδ. 15).

Ἐνταῦθα καταδεικνύεται ἡ ἀδυναμία τοῦ νοῦ, διότι δὲν εἶναι ποτὲ δυνατὸν ὁ νοῦς, ὂν πεπερασμένον, νὰ ζητῇ νὰ ἀποδείξῃ ἀπείρους ἐννοίας, ὡς εἶναι ἡ ὕπαρξις τοῦ Θείου, ἐπειδὴ τότε ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρου, τὸ Ἀπόλυτον Ἕν, θὰ κατέλθῃ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πεπερασμένου. Ὁ Θεὸς ὢν οὐσία καὶ ἔννοια πραγματικὴ προσέτι δὲ καὶ πρόσωπον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ λογικὴ σύνθεσις· διὰ τοῦτο θὰ ἀναζητήσωμεν τὴν γνῶσιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου οὐχὶ τὸν λόγον, ἀλλὰ τὴν πίστιν· εἶναι δὲ ἡ πίστις ἡ ἀκλόνητος αὐτοῦ πεποίθησις πρός εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, ἄνευ μεσολαβήσεως τοῦ Νοῦ.

Ὁ νοῦς καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ προελθοῦσα κρίσις (ἔμμεσος γνῶσις) ἔχουν πεπερασμένην ἰδιότητα καὶ ὁ ἀποδεικτικὸς λόγος δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ τὴν οὐσίαν τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ νοῦς ἀντὶ τῆς αἰσθητῆς θεωρίας τίθησιν ἔναντι αὐτοῦ τὴν «νοερὰν θεωρίαν», ἀνακαλύπτει δὲ καί ἀποφαίνεται ἄνευ λόγων περὶ τῆς ἀληθείας· ὁ λόγος ἀργότερον ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ νοῦ καὶ ἦτο ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀληθείας· ὁ δὲ νοῦς εἶναι ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ πεπερασμένου· ἐνταῦθα καὶ ἡ παρουσία τῆς ἐννοίας τῆς θεωρίας τῆς ἐνοράσεως[2] (intuition), κατὰ τὴν ὁποίαν δι' ἀμέσου ἐποπτείας ἀντικειμένου τινὸς συλλαμβά-

---

1. Πρβ. καὶ τὸ ἐν τῷ κειμένῳ τῆς ἑβδόμης τοῦ Πλάτωνος ἐπιστολῆς 341D ἀναγραφόμενον. οἷον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος ἐξαφθὲν φῶς ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον αὐτὸ ἑαυτὸ ἤδη τρέφει. Ἰδὲ καὶ Πλουτάρχου Ηθ. 28D. «Ἡ δὲ τοῦ νοητοῦ καὶ εἰλικρινοῦς καὶ ἁπλοῦ νόησις, ὥσπερ ἀστραπὴ διαλάμψασα τῆς ψυχῆς ἅπαξ ποτὲ θιγεῖν καὶ προϊδεῖν παρέσχε. Διὸ καὶ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἐποπτικὸν τοῦτο τὸ μέρος τῆς φιλοσοφίας καλοῦσιν». Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐνυπάρχουν ἴχνη νοητικῆς ἐποπτείας, τουτέστιν ἐνοράσεως.

2. Ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας ταύτης ὑπῆρξαν οἱ Πλάτων (427-347), Πλωτῖνος (204-267), Spinoza (1632-1677), Schelling (1775-1854), Fechner (1807-1887), Bergson (1859-1941), ὡς καὶ πάντες οἱ μυστικοπαθεῖς.

νει τις τὴν ἀλήθειαν ἄνευ ἀνάγκης τοῦ νοῦ ἢ τῶν αἰσθητηρίων. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ νοητικὴ ἐποπτεία βοηθεῖ ἡμᾶς διὰ τῶν «ὀμμάτων τῆς ψυχῆς» νὰ βλέπωμεν τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ἄνευ νοητικῆς ἐνεργείας.

Τὸ 'Απόλυτον μόνον ἐν τῇ πίστει ὑπάρχει καὶ ἡ θρησκεία ἐνοικεῖ οὐκ ἐν τῷ λόγῳ, ἀλλὰ ἐν τῷ συναισθήματι «μὲ τὸν νοῦν ἄθεος, μὲ τὸ συναίσθημα Χριστιανὸς» ἢ ἀκόμη ἐν τῇ καρδίᾳ μου ὑπάρχει φῶς, ἀλλὰ ἅμα ἐγὼ θελήσω νὰ μεταφέρω τοῦτο εἰς κρίσιν σβύνει»[1] ἔγραφε ὁ Φιλόσοφος Jacobi (1743-1819) πρός τὸν φίλον αὐτοῦ Hamann («Licht ist in meinem Herzen, aber sowie ich es in den Verstand bringen will, erlischt es»).

'Ο λόγος, ὅστις χρησιμοποιεῖ ἀποδεικτικὰ μέσα καὶ συλλογισμοὺς καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ δι' αὐτῶν τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θείου, ἄγει πρὸς τὴν ἀθεΐαν, διότι «ὁ Θεὸς ὅστις δύναται νὰ γνωσθῇ δι' ἀποδείξεων δὲν θὰ ἦτο καθόλου Θεός».

'Ο λόγος δὲν ἀποδεικνύει ἀλλὰ θεωρεῖ, δὲν εἶναι οὗτος ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ἀλλὰ θεωρία τοῦ νοῦ· δὲν γεννᾷ οὗτος ἰδέας, ὡς ὁ νοῦς τὰς ἐννοίας, ἀλλὰ εἶναι ἁπλῆ θεωρία, ἥτις καὶ προηγεῖται τῆς σκέψεως τοῦ νοῦ. 'Ο λόγος οὗτος ἐνταῦθα δὲν εἶναι παρὰ ἓν αἴσθημα, ἐν τῷ ὁποίῳ εἶναι συνδεδεμένον τὸ πραγματικὸν μετὰ τοῦ ἰδανικοῦ, τὸ ὑποκειμενικὸν μετὰ τοῦ ὑπεραισθητοῦ· ὅπως αἱ αἰσθήσεις δὲν εἶναι παρὰ μία ἄμεσος ἐνέργεια, ἥτις δέχεται πᾶν σωματικόν, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ λόγος εἶναι μία ἄμεσος δύναμις, ἥτις δίδεται πρὸς γνῶσιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ. Αὐτὴ ἡ ἄμεσος γνῶσις τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ ὀνομασθῇ πίστις καὶ ἐσωτερικὴ ἀποκάλυψις, ἡ δὲ ἔμμεσος γνῶσις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀληθής· ὄντως ὁ λόγος δύναται νὰ εὕρῃ αἰτίαν πράγματός τινος καὶ νὰ δημιουργήσῃ οὕτω πως μίαν ἔμμεσον γνῶσιν, ἥτις καὶ θὰ ἀναφέρηται εἰς τὰ πράγματα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα ἔχουν πεπερασμένην ἰδιότητα, ποτὲ ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθῇ εἰς τοῦτον τὸν λόγον ἡ πραγματικὴ οὐσία τοῦ κόσμου. 'Εὰν πάλιν ὁ κόσμος δὲν εἶναι ἢ προϊὸν τοῦ νοῦ, ὡς ἐπρέσβευεν ὁ Fichte (1762-1814), τότε ἡ ἡμετέρα γνῶσις ὡς προϊὸν τοῦ νοῦ θὰ εἶναι ὑποκειμενικὴ καὶ ἀβεβαία· ἔπειτα ἡ ἔμμεσος γνῶσις χρησιμοποιεῖ ἀποδείξεις, αἱ δὲ ἀποδείξεις ὅρους κτλ. 'Απόλυτον ὅμως παραγόμενον δὲν θὰ ἦτο 'Απόλυτον ἀλλὰ πεπερασμένον, δηλαδὴ ἐξηρτημένον, τὸ 'Απόλυτον ὅμως εἶναι ἀνεξάρτητον καὶ ἀμιγὲς παντὸς ὀθνείου, διὸ ἀκριβῶς εἶναι καὶ 'Απόλυτον· ἡ ὕπαρξις τοῦ Θείου εἶναι τόσον βεβαία, ὅσον βεβαία εἶναι καὶ ἡ ἡμετέρα ὕπαρξις, διότι ἡ ἔννοια αὕτη τίθεται ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν καὶ ἑπομένως ὑπάρχει· ἡ θεωρία λοιπὸν τοῦ νοῦ, ἡ ἄμεσος αὕτη γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ ἡ βάσις τῆς θεωρίας τῆς ἐνοράσεως, ἡ ὁποία καὶ ἐπρωτοστάτησε κατὰ τὴν ἡσυχαστικὴν παράδοσιν τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος ὡς «ὅρασις τοῦ Θείου». 'Εν τῇ ἐνοράσει ταύτῃ ἡ ταύτισις Θείου καὶ θνητοῦ δὲν τελεῖται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἑνὸς Πανθεϊσμοῦ (Pantheismus) κατὰ τὴν ὁποίαν Θεὸς καὶ κόσμος ταυτίζονται, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐν τῷ ἀνωτέρῳ «Πανθεϊσμῷ» διακρίνει τις τὴν ἔννοιαν «Πανενθεϊσμοῦ» (Panentheismus), καθ' ἣν ὁ κόσμος μετέχει τοῦ Θείου πλὴν ὅμως τὸ Θεῖον εὑρίσκεται ἐκτὸς ἐκείνου.

Ταῦτα ἦσαν διὰ βραχέων τὰ περὶ τῆς θεωρίας τῆς ἐνοράσεως ἐκτεθέντα σημεῖα.

2. «Λόγος Σπερματικὸς»

Εἰς τὴν ἀνωτέρω τῶν Στωϊκῶν ἔκφρασιν, διὰ τῆς ὁποίας οὗτοι διακρίνουν τὴν ὕλην ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐμφανίσεως αὐτῆς, δηλοῦται ὅτι ἐνυπάρχουν «λογικὰ σπέρματα», τὰ ὁποῖα διακοσμοῦν, τὴν ὕλην καὶ τὴν καθιστοῦν, τρόπον τινά, δυνατὴν διὰ τὴν τελειοποίησιν αὐτῆς. 'Ο 'Αριστοτέλης διακρίνει ἐν τῇ ὕλῃ

1. Jacobi πρὸς Hamann I, 367.

τὸ «εἶδος», τὸ ὁποῖον καὶ μετέχει αὐτῆς καὶ καθιστᾷ ταύτην πρὸς τὸ «ἐν τέλος ἔχειν»· θὰ ἠδύνατο νὰ προσθέσῃ τις, ὅτι τὰ «σπέρματα» ταῦτα ἕλκουν τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς θεότητος, ἐν ἄλλοις λόγοις, τὸ θεῖον ὁδηγεῖ τὴν ὕλην πρὸς διακόσμησιν αὐτῆς· ἡ τοιαύτη διακόσμησις, ἥτις ἐνυπάρχει ἐν τῷ ἐπιστητῷ εἶναι ἀπόρροια αὐτῆς τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ὁποίας ἡ συνισταμένη σύγκειται ἐξ «εἰδοποιῶν σπερμάτων»· ὁ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας (25 π.Χ.-50 μ.Χ.) ἀντικαθιστᾷ τὴν λειτουργικότητα τῶν «εἰδοποιῶν σπερμάτων» διὰ τῶν ἀγγέλων, οἵτινες ὡς μεσῖται, ἢ ἄλλως, ὡς θεϊκαὶ δυνάμεις ἐπενεργοῦν ἐπὶ τὴν ἄμορφον ὕλην· ὁ Ἀναξαγόρας ἐκφράζεται διὰ τὰ ἀνωτέρω ὡς ἑξῆς, ὅτι δηλαδή: «ὁμοῦ πάντα χρήματα ἦν» καὶ εἶτα «πάντα διεκόσμησε Νοῦς»· ὁ Πλάτων ἐν συνεχείᾳ διὰ τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν, αἵτινες ἐπηρεάζουν τὴν ὕλην, πηγὴν ἀτελειῶν καὶ ἄλλων πρὸς αὐτὴν συναφῶν ἐννοιῶν· ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαβλέπει τις τὸν διαρχικὸν τοῦ κόσμου χαρακτῆρα, τοῦ ὁποίου τὸ νοητὸν στοιχεῖον, ὁ Νοῦς, τὸ θεῖον γενικῶς, ὡς ὑπερφυσικὴ δύναμις, εἴτε ἐκτὸς τῆς ὕλης εὑρισκομένη, ὡς παρὰ Πλάτωνι, εἴτε ἐντὸς αὐτῆς ὡς τὸ «εἶδος» παρ' Ἀριστοτέλει καὶ ἄλλως παρὰ τοῖς Ἴωσι φιλοσόφοις, μεσιτεύει διὰ τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν τοῦ σύμπαντος κόσμου· ἡ ἔννοια ἑπομένως τοῦ Πανθεϊσμοῦ (Pantheismus), καθ' ἣν ἡ δύναμις τῆς μεταβολῆς κεῖται ἐν τῇ ὕλῃ, εἴτε ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Πανθεϊσμὸς εἶναι ἑνίζων, ἢ φυσιοκρατικός, ἢ ὑλικός, ἢ πνευματικὸς τοιοῦτος καὶ δὴ διὰ τῆς ὑποδιαιρέσεως τοῦ τελευταίου εἰς νοητικὸν ἢ λογικόν, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἐξέλιξις καταλήγει, ὡς γνωστόν, εἰς τὸν ὀντολογικὸν ἢ γενετικὸν Πανθεϊσμόν· εἰς πάντα ταῦτα διέπει ἡ ἀνωτέρω ὑπερφυσικὴ δύναμις τῆς μεταβολῆς τῆς ὕλης, ἐκτὸς τῆς ἐννοίας τοῦ Πανθεϊσμοῦ, καθ' ἣν Θεὸς καὶ κόσμος εὑρηνται ἐν ταυτῷ, δέον νὰ διακρίνῃ τις ὅτι ἐν τῷ Πανθεϊσμῷ ἐνυπάρχει λογικῶς ἡ ἔννοια τοῦ Πανενθεϊσμοῦ (Panentheismus) ὡς ὑπερκειμένη ἔννοια, κατὰ τὴν ὁποίαν Θεὸς καὶ κόσμος ταὐτίζεται μέν, πλὴν ὅμως ὁ Θεὸς εὑρίσκεται ἐκτὸς τοῦ κόσμου καὶ ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, ἀνεξάρτητον ἔννοιαν, ἥτις δὲν μετέχει τῆς ὡς ἄνω ταυτότητος. Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὁ τῶν Στωϊκῶν Λόγος, ὡς «Λόγος Σπερματικὸς» ἀποτελεῖ τὴν ὑπερφυσικὴν δύναμιν, ἥτις εὕρηται ἐν τοῖς σπέρμασι, δίκην Ἀριστοτελικοῦ «εἴδους», πρὸς διαμόρφωσιν τῆς ὕλης, ἥτις μεταβάλλεται διαρκῶς καὶ συνεχῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπιρροὴν τοῦ «Σπερματικοῦ Λόγου», ὡς ἀνωτέρω ἔχομεν μνημονεύσει.

3. «Ἐπέκεινα τῆς Οὐσίας»

Ἡ ἔννοια τῆς Οὐσίας ἐνέχει ὅπως δήποτε διαρχικὸν χαρακτῆρα· ἡ Καρτεσιανὴ θεώρησις ὅτι ἡ οὐσία ἔχει διττὸν χαρακτῆρα ἔχεται τῆς Πραγματικότητος· ὄντως τὸ Ἀπόλυτον, τουτέστι τὸ Θεῖον, τοῦ ὁποίου οὐδεμία εἰς αὐτὸ μεταβολὴ δύναται νὰ νοηθῇ· ἀντιθέτως δὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ προερχόμενον ὡς δημιούργημα ἐκείνης ἐπέχει πανθεϊστικῆς, τρόπον τινά, ἐννοίας, διότι τῷ ὄντι ἡ δεδημιουργημένη ἐκ τοῦ Ἀπολύτου οὐσία περιέχει καταφανῶς τὴν σφραγῖδα ἐκείνης, πλὴν ὅμως οὐδεμία ἀλλοίωσις εἰς αὐτὴν ὑπό τινος ἐπιφέρεται, ὡς διδάσκει ἡ θεωρία τῆς ἐκπομπῆς (Emanation) τοῦ Πλωτίνου. Ἡ ἔκφρασις τῶν Σχολαστικῶν «Naturans natura, natura naturata» δεικνύει σαφῶς τὸν διαρχικὸν τοῦ Θείου χαρακτῆρα, οὗτινος ἡ θεία οὐσία, ὡς εἶδος, κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν θεώρησιν καὶ ἐν συνεχείᾳ ὡς Θεία οὐσία, ἤτοι ὡς ὕλη, δηλαδὴ ὡς κόσμος δεδημιουργημένος. Πράγματι τὸ Θεῖον κατὰ τὸν Ἰταλὸν φιλόσοφον Giordano Bruno (1518-1600), ὡς παραδίδει τὴν ἄποψιν ὁ Σπινόζα (1632-1677), ὡς «natura naturans», ἥτις τυγχάνει μεστὴ ποικίλων ἰδιοτήτων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ νοῦς γιγνώσκει μόνον τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν νόησιν, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι εἶναι ἡ

κίνησις, ἡ ἠρεμία κ.ἄ. καὶ αἱ ὁποῖαι φέρονται ὡς τρόποι τῆς ἐκτάσεως, τὰ δὲ αἰσθήματα, συναισθήματα τυγχάνουν τρόποι τῆς νοήσεως.

Ἔπειτα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, αὕτη εἶναι ἀπόρροια τῆς «natura naturata», ὡς ἐδέχθη ἀργότερον καὶ ὁ Schelling (1775-1854). Ἐνταῦθα ἐν τῇ ἐννοίᾳ «naturans naturata» δεικνύεται ὁ «Πανθεϊστικὸς» χαρακτὴρ αὐτῆς· πράγματι ἐν τῇ «natura» περικλείεται ἡ ἔννοια τοῦ «naturans» (Pantheismus), ἐν συνεχείᾳ ὅμως ἐντὸς τοῦ «Πανθεϊσμοῦ» θὰ ἔδει νὰ διακρίνωμεν καὶ ἕνα «Πανενθεϊσμὸν» (Panentheismus), εἰς τὸν ὁποῖον περιέχεται μὲν ἐν τῇ ἐννοίᾳ «naturans» ἡ ἔννοια «naturata», πλὴν ὅμως ἡ ἔννοια «naturans» δὲν περιέχεται εἰς τὴν «naturata»· ὄντως ὁ κόσμος περιλαμβάνεται εἰς τὸ Θεῖον, ἀλλὰ τὸ Θεῖον δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὸν κόσμον, διότι τοῦτο εἶναι ἀνεξάρτητον τοῦ κόσμου, αὐτοδύναμον καὶ αὔταρκες ἐσαεί. Ὁ Krause (1781-1832), ὁ Γερμανὸς οὗτος φιλόσοφος, εἶναι ἐκεῖνος ὅστις διέκρινε τὸν «Πανενθεϊσμὸν» τοῦ «Πανθεϊσμοῦ», ὅτι δηλ. ὁ κόσμος περιέχεται μὲν εἰς τὸν Θεόν, πλὴν ὅμως ὁ Θεὸς δὲν περιέχεται παντελῶς εἰς ἐκεῖνον.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει διὰ τῆς ἐνοράσεως, τουτέστι διὰ τῆς «νοερᾶς ἐποπτείας» δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸ Ἀπόλυτον· ἡ ἐνόρασις, ἡ διαίσθησις, ὡς ἅπλωσις ἢ ὡς ἔκστασις βοηθεῖ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴν νὰ ὑπερβῇ εἴς τινας στιγμὰς τὴν Οὐσίαν καὶ νὰ ταυτισθῇ μετ' αὐτῆς καὶ οὕτως ὁ ἄνθρωπος νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ βιώσῃ ἐν Αὐτῷ[1].

4. Εἰς Ἐπίχαρμον

Ἔν τινι εἰδήσει περὶ τοῦ Ἐπιχάρμου (ἰδὲ Frg. d. Vorsokr. ἀπ. 12 D-K) μνημονεύονται τὰ ἑξῆς: «νοῦς ὁρῇ καὶ νοῦς ἀκούει»[2] ἐν τῷ ἀνωτέρω διαφαίνεται ὁ διαρχικὸς χαρακτὴρ σκέψεως τοῦ ὡς ἄνω, διότι, τόσον ἡ ὅρασις, ὅσον καὶ ἡ ἀκοὴ συμβολίζουν τὴν αἴσθησιν, τὴν ὁποίαν ὅμως ἐξουσιάζει ὁ νοῦς, ὅστις καὶ θέτει αὐτὴν ὑπ' αὐτόν· ἔπειτα ἡ συνεργασία νοήσεως καὶ αἰσθήσεως προσδίδουν γνωσιολογικῶς καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς κρισιαρχίας (criticismus), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ νοῦς ἐλέγχει τὰ προϊόντα τῆς αἰσθήσεως.

5. Εἰς Ἡράκλειτον

Εἶναι γεγονὸς ἀναντίρρητον ὅτι ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ Ἡρακλείτου παρατηρεῖται εἷς «τριφυὴς» χαρακτὴρ τῆς κοσμογόνου αὐτοῦ Ἀρχῆς, δηλαδὴ τοῦ «Πυρός»· ἡ ἀνωτέρω ἔννοια ἐνέχει ἰδιότητας διαφόρους καὶ ἀνεξαρτήτους, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἐξυπηρετεῖ καὶ λύει, κατ' αὐτόν, διάφορα ζητήματα ἔχοντα γνωσιολογικόν, μεταφυσικὸν καὶ ἠθικὸν περιεχόμενον· ἐν πρώτοις ἡ ἔννοια τοῦ «Πυρὸς» ἀποτελεῖ τὸ μόνιμον στοιχεῖον ἐν τῇ διαρκεῖ τῶν πραγμάτων μεταβολῇ, ἐν συνεχείᾳ τυγχάνει τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ῥοῆς τῶν φαινομένων καὶ τέλος ἐκφράζει τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ψεῦδος τῶν αἰσθήσεων· εὑρισκόμεθα ἐπομένως πρὸ μιᾶς θεωρήσεως, ἐχούσης σχέσιν πρὸς τὸ «πρόβλημα περιπλοκῆς (Problemverschlingung), κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἔννοια τῆς κοσμογόνου Ἀρχῆς τοῦ Ἐφεσίου μετέχει γνωσιολογικῶν, μεταφυσικῶν καὶ ἠθικῶν προβλημάτων· ἡ ἀνωτέρω θεώρησις τοῦ «προβλήματος περιπλοκῆς» ἐνεφανίσθη, ὡς γνωστόν, ἐντόνως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὴν Ἑλληνορρωμαϊκὴν περίοδον.

---

1. Πρβ. Πλωτ. Ἐννεάδ. 5, 3, 14, 17. - 6, 9 - 12.6, 7, 34, 35 κ.ἄ.
2. Πρβ. τὸ 24ον ἀπόσπασμα τοῦ Ξενοφάνους: οὖλος ὁρᾷ, οὖλος δὲ νοεῖ, οὖλος δέ τ' ἀκούει.

6. Παρατηρήσεις εἰς τὸ 101ον ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου (D-K)

Ἔν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου μνημονεύονται τὰ κάτωθι: *«ἐδιζησάμην ἐμεωυτόν»*· τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα[1] διασῴζεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου («πρὸς Κολώτην 20.119 C») καὶ δηλοῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ «homo interior» τοῦ Αὐγουστίνου· πράγματι ἡ ἔκφρασις εἶναι μυστηριακὴ καὶ ἑρμηνεύει τὴν προσπάθειαν πρὸς ἔρευναν τῆς ἐσωτερικότητος τοῦ ἡμετέρου ἑαυτοῦ· ὁ ἀποκεκαθαρμένος τῶν παθῶν ἄνθρωπος (πρβ. ἀποσπ. 4, 5, 13, 69) δύναται νὰ προβάλῃ τὴν ἐσωτερικὴν ἐμπειρίαν, δηλ. τὴν στροφὴν τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ πρός τὸν ἑαυτὸν αὐτῆς καὶ νὰ ἀναπτύξῃ ἐν συνεχείᾳ ἓν «εἶδος νοητικῆς ἐποπτείας» (intellectuelle anschauung)· τοιουτοτρόπως ὁ Ἡράκλειτος προλαμβάνει, κατὰ κάποιον τρόπον, τοὺς Εἰσηγητὰς τῶν ἑνορατικῶν καταστάσεων Πλωτῖνον καὶ Bergson.

7. Εἰς Ἀριστοτέλην (=Ἠθικ. Νικομ. III, 2, 1112α, 15)

Ἐν τῷ ἀνωτέρω Ἀριστοτελικῷ κειμένῳ ἀπαντᾶται ἡ ἔκφρασις «τὰ ἐν ἡμῖν» καὶ ἐν αὐτῇ ὑποδηλοῦται ἡ ἔννοια τῆς προαιρέσεως· ὄντως ἡ προαίρεσις ἐνέχει βουλητικὴν δύναμιν, ἥτις φέρει συγκεκριμένον χαρακτῆρα· τὸ ἀποτέλεσμα πράξεώς τινος, προϊὸν βουλήσεως, ἐνέχει ἐκ τῶν προτέρων τὸ δυνατὸν τοῦ πράττοντος, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν, ἧς τὸ ἀποτέλεσμα τυγχάνει ἀφῃρημένον.

8. «Ἰδοῦσα ὄψις»

Ἡ ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλωτίνου προκύπτουσα θέσις «Ἰδοῦσα ὄψις», ἀπηχεῖ ἐν πολλοῖς «Πανθεϊστικὰς» ἀντιλήψεις, ἐν αἷς ὅμως ὑπάρχει «Πανενθεϊστικὴ θεώρησις»· ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ εἷς τις «Ἑνίζων Πανθεϊσμός», καθ' ἣν ἡ Θεία Οὐσία διαχέεται ἐν τοῖς αἰσθητοῖς, πλὴν ὅμως, ὅσον ἡ «ἀκτινοβολία» προχωρεῖ, τόσον τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέοντα προϊόντα ἀποβαίνουν ἀσθενέστερα ἐκείνων· γνωστοῦ, ἄλλως τε, ὄντος, ὅτι ἡ ἐκ τοῦ Ἑνὸς (Πρβ. Ἐνν. 5, 2, 1) ἐκπόρευσις διὰ τὴν δημιουργίαν τῶν ὄντων οὐδεμία ἐλάττωσις εἰς αὐτὸ τὸ «Ἓν» ἐπιφέρεται· ἐκ τούτων ἕπεται ὅτι ἐν τῷ «Πανθεϊσμῷ» ἐκείνῳ ἐνυπάρχει εἷς «Πανενθεϊσμός», ὅστις θέτει ἀνεξάρτητον τῶν πολλῶν τὸ »Ἓν», διότι τὰ πολλὰ μετέχουν τοῦ Ἑνός, πλὴν ὅμως τὸ «Ἓν» ἀποτελεῖ τῶν πολλῶν, ἀνεξάρτητον Μονάδα.

9. Εἰς τὴν ἔκφρασιν «ἰσοσθένεια λόγων»

Ἡ ἀνωτέρω ἔκφρασις ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τῶν ἐννοιῶν «ἐποχή», «ἀρρεψία» καὶ «ἀφασία»[2] εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν σκεπτικῶν φιλοσόφων· ἡ ἄρνησις πάσης κρίσεως εἰς ἣν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ θετικὸν ἢ ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα δημιουργεῖ, τὴν ἀπὸ παντὸς πράγματος ἐξ ἐπόψεως νοητικῆς διεργασίας «ἀποχήν»· ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀποδοχὴ ἢ μή, τόσον τῆς ἀρνήσεως, ὅσον καὶ τῆς καταφάσεως, δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ δι' ἐπιχειρημάτων τῆς αὐτῆς ἰσχύος ἐξ ἐπόψεως λογικότητος καὶ οὕτως ἡ «ἰσοσθένεια τῶν λόγων» ἐπιφέρει τὴν κατάλυσιν τῶν ἀντιθέτων μερῶν καὶ ἐξασφαλίζει τὴν εἰς τὸ πνεῦμα ἰσόρροπον ἠρεμίαν[3].

---

1. ἀπ. 101 D-K.
2. Πρβ. Διογ. Λαέρτ. IX, 61.
3. Πρβ. Διογ. Λαέρτ. IX, 67, 107.

10. Εἰς Διογ. Λαέρτιον 9, 78

Ἔν τινι χωρίῳ τοῦ Διογ. τοῦ Λαερτίου μνημονεύονται τὰ ἑξῆς: *«οἷα γὰρ φαίνεται τὰ πράγματα μὴ τοιαῦτα εἶναι τῇ Φύσει, ἀλλὰ μόνον φαίνεσθαι· ζητεῖν τ' ἔλεγον οὐχ ἅπερ νοοῦσιν, ὅ,τι γὰρ νοεῖται δῆλον, ἀλλ' ὧν ταῖς αἰσθήσεσι μετίσχουσι»*· τὸ παρὸν κείμενον εἰλημμένον ἐκ τῆς αἱρέσεως τῶν Σκεπτικῶν φιλοσόφων μνημονεύει θεωρήσεις τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας, δηλ. τῆς φαινομενοκρατίας καὶ τῆς φαινομενολογίας· ὄντως ὁ ἐν τῇ πρώτῃ θεωρήσει διαρχικὸς χαρακτηρισμὸς εἰς νοούμενα καὶ φαινόμενα εἶναι σαφής· ἐν συνεχείᾳ ἡ ἔκφρασις *«ἀλλ' ὧν ταῖς αἰσθήσεσι μετίσχουσι»* προβάλλει τὴν γνωστικὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως προσδώσῃ εἰς τὸ ἐμπειρικὸν δεδομένον, τουτέστιν εἰς τὸ φαινόμενον, τὸ ἰδανικὸν φαινόμενον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνυπάρχει ἡ ἔννοια τοῦ Ἀπολύτου δηλ. ἡ κατὰ Πλάτωνα Ἰδέα· τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς μεθόδου τῆς φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς, ἧς εἰσηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ περιώνυμος Ἐδμόνδος Husserl (1859-1938).

Ἡ φαινομενολογικὴ Σχολὴ ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν οὐσίαν τοῦ πραγματικοῦ καὶ ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, προϋπόθεσιν ὅλων τῶν πραγματικῶν ἐπιστημῶν (Tatsachenwissenschaften). Ἡ μέθοδος τῆς ὡς ἄνω θεωρίας δεικνύει τὸν τρόπον καὶ τὸ μέσον διὰ τῶν ὁποίων διερευνῶμεν τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας, ἤτοι *«ταῖς αἰσθήσεσι μετίσχουσι»* καὶ τὰ ὁποῖα, προϊόντος τοῦ χρόνου, θὰ ὁδηγήσουν εἰς τὴν ἐνόρασιν τοῦ πραγματικοῦ· ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ κίνησις τῶν φιλοσόφων τῆς Σκέψεως, ὡς πρὸς τὴν ἔρευναν τῆς γνώσεως, ὑπῆρξε σημαντική· πράγματι ἡ *«ἐποχὴ»* τῆς, περὶ ἧς ὁ λόγος, αἱρέσεως εἰσῆλθεν εἰς τὸν χῶρον τῶν φαινομενολόγων διὰ κριτικὴν ἔρευναν καὶ πρὸς εὕρεσιν τοῦ πραγματικοῦ.

11. Ἡ «Σκέψις» εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Kant[1]

Ἁπλῆν ἀναλογίαν θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρίσῃ τις, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνυπάρχει εἰς τὸν νοῦν τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου δηλ. στοιχεῖα εἰλημμένα ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῶν Σκεπτικῶν φιλοσόφων· πράγματι ὁ «ἐξωτερικὸς κόσμος» ὑφίσταται ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ὡς ἄνω φιλοσόφων ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὸν ὑπεραισθητὸν κόσμον τοῦ Καντίου, τοῦ ὁποίου τὴν οὐσίαν αὐτοῦ δὲν γνωρίζομεν, πλὴν ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν καὶ τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ· ἑπομένως ὑπάρχουν πράγματα ἔχοντα ὑπερβατικὸν χαρακτῆρα καὶ ὡς εἰκὸς ἄδηλα εἰς ἡμᾶς, ὡς εἶναι τὸ πρᾶγμα «αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ» τοῦ ἀνωτέρω (Das Ding an Sich)· ὄντως ὁ κόσμος τῶν νοουμένων (mundus Intelligibilis) καὶ ὁ κόσμος τῶν φαινομένων (mundus Sensibilis) ἐνυπάρχει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν Σκεπτικῶν φιλοσόφων· ἔπειτα ἡ ἔκφρασις τοῦ Διογ. τοῦ Λαερτίου, 9, 78 διὰ τοὺς Σκεπτικούς: «οἷα γὰρ φαίνεται τὰ πράγματα μὴ *τοιαῦτα εἶναι τῇ φύσει,* ἀλλὰ μόνον φαίνεσθαι» δηλοῖ τὴν διάκρισιν τῶν ὡς ἄνω ὄντων εἰς νοούμενα καὶ εἰς φαινόμενα· ἑπομένως τὸ *«τῇ φύσει»* δεικνύει ἔννοιαν ἐν ᾗ ὑποκρύπτεται «τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ» τοῦ ὡς ἄνω· ἐν συνεχείᾳ «ζητεῖν τ' ἔλεγον οὐχ ἅπερ νοοῦσιν, ὅ,τι γὰρ νοεῖται δῆλον» (αὐτόθι 9, 78) δεικνύει ἐκεῖνο τὸ τοῦ Καντίου, ὅτι δηλ. τὰ νοούμενα εἶναι ἀμετάβλητα, διότι ταῦτα κεῖνται πέραν τοῦ κόσμου τῆς ῥοῆς καὶ τοῦ γίγνεσθαι καὶ εἶναι ἑπομένως ἄνευ ὑποκειμενικῶν κριτηρίων· ἀλλὰ προσέτι καὶ «ἀλλ' ὧν ταῖς αἰσθήσεσι μετίσχουσι» (αὐτόθι 9, 78) δηλοῦται καὶ ἡ ἔννοια τῆς «φαινομενοκρατίας» (Phaenomenalismus) ἐν ᾗ ἑδράζεται τὸ γνωσιολογικὸν σύστημα τοῦ Ι ερμανοῦ φιλοσόφου.

---

1. Πρβ. Kant and Skepticism ὑπὸ Barry Stroud (=The Sceptical Tradition London 1983 σ. 413 κ. ἑξῆς.

12. Εἰς Πρόκλον

Ἡ ἔκφρασις τοῦ παλαιοῦ Γερμανοῦ καθηγητοῦ Walter Otto «ὅτι ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρξεν ἓν τραγικὸν γεγονὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος»[1] δὲν εἶναι πράγματι ἄμοιρον σημασίας· ὄντως ἡ Ἑλληνικὴ ἀρχαιότης διὰ τοῦ νεοπλατωνικοῦ πνεύματος προσεπάθει νὰ ἀμυνθῇ κατὰ τῆς νέας θρησκείας· τὸ πνεῦμα τοῦ καταρρέοντος Ἑλληνικοῦ κόσμου, πρὶν ἀποθάνῃ ἔδιδεν, ἴσως, τὴν τελευταίαν μάχην πρὸς τὸ «παράδοξον γεγονὸς τῆς Βηθλεέμ». Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου εἶναι γνωστά.

Ἐν ὀλίγοις, τὸ παλαιὸν πνεῦμα προσέφερε τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἵνα δι' αὐτοῦ καλύψῃ ἑαυτὴν ἡ νέα θρησκεία.

Ἡ Ἑλληνικὴ Σκέψις ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθνῃσκε ἠρέμα, δίδουσα τὰ πλέον εὐδοκιμοῦντα ἄνθη τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· ὁ Πλάτων ἐτίθετο ὑπὸ νέον ἔνδυμα· ἡ νεοπλατωνικὴ κοσμοθεωρία προσεπάθησε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἑαυτῆς παρουσίαν ἔναντι τῆς ἐμφανισθείσης νέας θρησκείας. Τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν ἔδιδε τὴν τραγικὴν ἀπάντησιν εἰς τοὺς ῥωμαντικοὺς Ἑλληνολάτρας τῶν χρόνων ἐκείνων, οἵτινες ἐπεζήτουν τὴν ἐπαναφορὰν τῶν παλαιῶν εἰδώλων· ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, τὸ «κλεινὸν Ἄστυ» τοῦ Πλάτωνος ἔμενε «κενὸν φιλοσόφων»· ὁ Ἡγίας εἷς τῶν τελευταίων Σχολαρχῶν τῆς ἐν Ἀθήναις νεοπλατωνικῆς Σχολῆς ἐπέπρωτο νὰ ἀκούσῃ ὅτι «εἰς τοσοῦτον γὰρ ἀκηκόαμεν φιλοσοφίαν καταφρονηθεῖσαν οὐδεπώποτε Ἀθήνησιν, ὅσον ἑωράκαμεν ἀτιμαζομένην ἐπὶ Ἡγίου» (Δαμασίου, βίος Ἰσιδώρου 221)· ἔπειτα τὸ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ ἐν ἔτει 529 κατὰ τὸν χρονογράφον Μαλάλαν «μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν», ὡς καὶ ἡ ἵδρυσις τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωτάτου Παιδευτηρίου ἐν ἔτει 425 μετέφερον τρόπον τινὰ τὰ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἐνδιαφέροντα εἰς τὴν Βασιλεύουσαν οὕτως, ὥστε ἡ ἐν μέσαις Ἀθήναις ἐμφανιζομένη εἰκὼν νὰ δεικνύῃ κατὰ Συνέσιον ὅτι «οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθῆναι σεμνόν, ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα» (ἐπιστ. 136).

Ἡ περίοδος ἐκείνη τῆς Δύσεως, οὕτως εἰπεῖν, τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἡ γέμουσα ἀλληγοριῶν, μυστηριακῶν καὶ δαιμονολογικῶν καταστάσεων καὶ ἄλλων τελετουργικῶν ἐκδηλώσεων, εἶναι ὄντως ἐνδεικτικὴ τῆς ἀμύνης τοῦ Πνεύματος ἐκείνου διὰ τὴν περαιτέρω ζωὴν αὐτοῦ· ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς τῶν πρώτων ἐκείνων αἰώνων ἐμελέτησε λίαν ἐπισταμένως «τοὺς θησαυροὺς τῶν παλαιῶν σοφῶν, οὓς ἐκεῖνοι γράψαντες» εἶναι πλέον γεγονός, ἀλλὰ καὶ οἱ Σχολάρχαι τῶν Ἀθηνῶν, προεξάρχοντος μάλιστα τοῦ Πρόκλου, προσεπάθησαν νὰ ἀντλήσουν ἐκ τῆς Χριστιανικῆς θεωρίας πλεῖστα ὅσα στοιχεῖα, ἅτινα ἐκάλυπτον διὰ διαφόρων ἀλληγοριῶν καὶ ἄλλων τελετουργικῶν τύπων, προφανῶς ἵνα ἐνισχύουν τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐπιδιωκομένην προσπάθειαν ἱδρύσεως νέας θρησκείας. Ἐν τοῖς ἔπειτα θὰ μνημονεύσωμεν τρεῖς περιπτώσεις ἔκ τινων κειμένων ἀναφερομένων περὶ τὸν Πρόκλον ἐκ τοῦ βιογράφου αὐτοῦ Μαρίνου, τὰ ὁποῖα, προσδίδουν, δίκην ἀποήχου, ἔντονον Χριστιανικὴν προέλευσιν.

I. *«Κάμνοντος γὰρ αὐτῷ τοῦ σώματος ὑπὸ νόσου, παρέστη τῇ κλίνῃ ὑπερφαινόμενος παῖς, ὃς ἐδόκει νέος κομιδῇ, καὶ ὡραῖος ἰδεῖν. Εἰπὼν δ' ὅμως ὅστις εἴη... καὶ τῆς κεφαλῆς ἐφαψάμενος, ὑγιῆ ἐξαίφνης ἐκ κάμνοντος ἀπετέλεσε καὶ οὕτως ἀφανὴς αὐτῷ ἐγένετο»* (Μαρίνου Πρ. 7).

II. Ἐν συνεχείᾳ ὁ αὐτὸς βιογράφος ἱστορεῖ *«Ἡνίκα τὸ ἄγαλμα αὐτῆς τὸ ἐν Παρθενῶνι τέως ἱδρυμένον ὑπὸ τῶν καὶ τὰ ἀκίνητα κινούντων μετεφέρετο, ἐδόκει τῷ*

---

1. Πρβ. Der Geist der antiken und der christlichen Welt, 1923 s. 79 «Das jammerlichste Ereignis in der europaischen Geistesgeschichte»...

φιλοσόφῳ ὄναρ φοιτᾶν παρ' αὐτὸν εὐσχήμων τις γυνὴ καὶ ἀπαγγέλλειν ὡς χρὴ τάχιστα τὴν οἰκίαν παρασκευάζειν. Ἡ γὰρ κυρία Ἀθηναῖς, ἔφη, *παρά σοι μένειν ἐθέλει»* (Μαρ. Πρ. 30).

III. Ἐν συνεχείᾳ ὁ θάνατος τοῦ Πρόκλου κατὰ τὸν αὐτὸν βιογράφον περιβάλλεται ὑπό τινος μυστηρίου, γράφει ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ὅτι, *«σκότος γὰρ ἐγένετο βαθὺ καὶ ἀστέρες ὤφθησαν»*· τὸ ἀνωτέρω φαινόμενον τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου καθιστᾷ τὸν θάνατον τοῦ Πρόκλου ἔχοντα τελετουργικὸν χαρακτῆρα.

Καθ' ἡμᾶς αἱ ἀναφερόμεναι εἰκόνες εἰς τὰς τρεῖς ἀνωτέρω περιπτώσεις διαθέτουν ἔντονον προδιάθεσιν συσχετίσεως πρὸς βασικὰ πρόσωπα τῆς Χριστιανικῆς λατρείας.

Ἐν κατακλεῖδι τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἔδωκεν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τὰ κείμενα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἔλαβεν ἐξ αὐτοῦ στοιχεῖα τινά, τὰ ὁποῖα προσεπάθησε νὰ χρησιμοποιήσῃ διὰ τὴν περαιτέρω ἐπιβίωσιν αὐτοῦ.